

CONFLICT AND PEACE IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS: SOCIO-PSYCHOLOGICAL REVIEW

Nigar Nasirova¹

UDC: 159.9.07:316.624:316.485

LBC: 88.53: 60.55

HoS: 89

DOI: 10.33864/2790-0037.2025.v6.i4.6-17

Keywords:

Personality,
Social psychological
approach,
Conflict,
Cooperation,
Peace

ABSTRACT

Many factors influence conflict and aggression in interpersonal relationships. One factor is negative experiences that include not only frustrations but also physical and verbal discomfort, pain, and personal attacks. Among social factors, viewing violence in particular sensitizes viewers to aggression and alters their perceptions of reality. In our modern world, mass media and internet sources permeate the daily lives of millions of people and depict significant violence. Correlational and experimental studies have examined the relationship between excessive exposure to television violence and aggressive behavior. Repeatedly playing violent video games may increase aggressive thinking, feelings, and behavior more than television or movies because the experience is more actively involved than other media. Group situations reinforce aggressive reactions by diffusing responsibility and polarizing actions. The main purpose of this article is to provide a comparative analysis of practical methods for studying the factor of interpersonal relationships in the science of social psychology and to provide a useful example for researchers conducting research in this area. Positivism was chosen as the methodological approach of the study, and the method of analysis of literature samples was chosen as the method.

For the study, Internet databases where local and foreign literature is collected were consulted, and information was presented by referring only to valid and reliable sources. For this purpose, the article contains a comprehensive analysis of this problem.

¹ Phd, Doctor of Philosophy in Psychology,
Department of Psychology, Lecturer, Baku State University; Baku, Azerbaijan
E-mail: nigar_nasirova86@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6839-3734>

To cite this article: Nasirova, N. [2025]. Conflict and Peace in Interpersonal Relationships: Socio-Psychological Review. *History of Science journal*, 6(4), pp.6-17.
<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2025.v6.i4.6-17>

Copyright: © 2025 by AcademyGate Publishing. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the CC BY-NC 4.0. For details on this license, please visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

Article history:
Received: 12.07.2025
Accepted: 15.09.2025

ŞƏXSİYYƏTLƏR ARASI MÜNASİBƏTLƏRDƏ KONFLİKT VƏ SÜLH: SOSIAL-PSIXOLOJİ TƏHLİL

Nigar Nəsirova¹

UOT: 159.9.07:316.624:316.485

KBT: 88.53: 60.55

HoS: 89

DOI: 10.33864/2790-0037.2025.v6.i4.6-17

Açar sözlər:

Şəxsiyyət,
Sosial psixoloji yanaşma,
Konflikt,
Əməkdaşlıq,
Sülh

ANNOTASIYA

Şəxsiyyətlər arası münasibətlərdə konflikt və aqressiyaya bir çox amillər təsir edir. Bir faktor təkcə məyusluqları deyil, həm də fiziki və şifahi olaraq narahatlıq, ağrı və şəxsi hücumları ehtiva edən mənfi təcrübələrdir. Sosial faktorlar sırasında xüsusən zorakılığa baxmaq izləyiciləri aqressiyaya qarşı həssaslaşdırır və onların reallıq haqqında təsəvvürlərini dəyişir. Müasir dünyamızda kütləvi informasiya vasitələri və internet mənbələri milyonlarla insanın gündəlik həyatına nüfuz edir və çoxsaylı zorakılıq səhnələrini ehtiva edir. Korrelyasiya və eksperimental tədqiqatlar televiziya zorakılığa çox məruz qalmanı aqressiv davranışla əlaqəsini təhlil etmişdirlər. Dəfələrlə zorakılıq məzmunlu video oyunları oynamaq aqressiv düşüncəni, hissləri və davranışı televiziya və ya filmlərdən daha çox artırır, çünki təcrübə digər media ilə müqayisədə daha fəal iştirak edir. Qrup vəziyyətləri məsuliyyəti yaymaqla və hərəkətləri qütbləşdirərək aqressiv reaksiyaları gücləndirir. Bu məqalənin əsas məqsədi sosial psixologiya elmində şəxsiyyətlər arası münasibətlər amilinin öyrənilməsinin praktik metodlarını müqayisəli şəkildə təhlil etmək və bu sahədə araşdırmalar aparan tədqiqatçılar üçün faydalı bir nümunə təqdim etməkdir. Tədqiqatın metodoloji yanaşması olaraq pozitivizm, metod olaraq isə ədəbiyyat nümunələrinin təhlili metodu seçilmişdir.

Tədqiqat üçün yerli və xarici ədəbiyyatların toplandığı internet bazalarına müraciət edilmiş, yalnız etibarlı mənbələrə istinad edilərək məlumatlar təqdim edilmişdir. Bu məqsədlə məqalə bu problemin hərtərəfli təhlilini özündə ehtiva edir.

¹ Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Psixologiya kafedrası, müəllimə, Bakı Dövlət Universiteti; Bakı, Azərbaycan
E-mail: nigar_nasirova86@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6839-3734>

Məqaləyə istinad: Nəsirova, N. [2025]. Şəxsiyyətlər arası Münasibətlərdə Konflikt və Sülh: Sosial-Psixoloji Təhlil. *History of Science jurnalı*, 6(4), səh.6-17.
<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2025.v6.i4.6-17>

Məqalənin tarixçəsi:

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.07.2025

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 14.08.2025

Çapa qəbul edilmişdir: 15.09.2025

КОНФЛИКТ И МИР В МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЯХ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Нигяр Насирова¹

УДК: 159.9.07:316.624:316.485

ББК: 88.53: 60.55

HoS: 89

DOI: 10.33864/2790-0037.2025.v6.i4.6-17

Ключевые слова:

Личность,
Социально-
психологический
подход,
Конфликт,
Сотрудничество,
Мир

АННОТАЦИЯ

На конфликты и агрессию в межличностных отношениях влияет множество факторов. Одним из них является негативный опыт, включающий не только фрустрацию, но и физический и вербальный дискомфорт, боль и личные нападки. Среди социальных факторов, наблюдение за насилием, в частности, повышает чувствительность зрителей к агрессии и меняет их восприятие реальности. В современном мире средства массовой информации и интернет-источники пронизывают повседневную жизнь миллионов людей и содержат множество сцен насилия. Корреляционные и экспериментальные исследования изучали связь между чрезмерным воздействием телевизионного насилия и агрессивным поведением. Многократное использование жестоких видеоигр может усилить агрессивные мысли, чувства и поведение в большей степени, чем телевидение или фильмы, поскольку этот опыт более активен, чем другие медиа. Групповые ситуации усиливают агрессивные реакции, размывая ответственность и поляризуя действия. Основная цель данной статьи - провести сравнительный анализ практических методов изучения фактора межличностных отношений в социальной психологии и предоставить полезный пример для исследователей, проводящих исследования в этой области. В качестве методологического подхода исследования был выбран позитивизм, а в качестве метода - анализ литературных выборок.

Для исследования были использованы интернет-базы данных, содержащие отечественную и зарубежную литературу, а информация представлена только со ссылками на достоверные и надёжные источники. В связи с этим в статье представлен комплексный анализ данной проблемы.

¹ Доктор философии по психологии,
Кафедра Психологии, преподаватель, Бакинский Государственный Университет; Баку, Азербайджан
E-mail: nigar_nasirova86@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6839-3734>

Цитировать статью: Насирова, Н. [2025]. Конфликт и Мир в Межличностных Отношениях: Социально-Психологический Анализ. *Журнал History of Science*, 6(4), с.6-17.
<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2025.v6.i4.6-17>

История статьи:

Статья поступила в редакцию: 12.07.2025

Отправлена на доработку: 14.08.2025

Принята для печати: 15.09.2025

1. Giriş

Levis Thomas qeyd edirdi: “Bir-birimizə qarşı davranışımız yaşamaq məcburiyyətində olduğumuz bütün hadisələrin ən qəribəsi, ən gözlənilməzi və ən cavabsızdır. Bütün təbiətdə bəşəriyyət üçün bəşəriyyətin özü qədər təhlükə yaradan heç bir şey yoxdur” [Myers et al., 2020, s.354]. Təkamülçü psixoloqlar David Buss və Todd Shackelford (1997) qeyd edirlər ki, uzaq əcdadlarımız bəzən aqressiyaya uyğunlaşa bilirdilər. Təcavüzkar davranış resursları əldə etmək, hücumə qarşı müdafiə etmək, qadınlar üçün kişi rəqiblərini qorxutmaq və ya aradan qaldırmaq və həyat yoldaşlarını cinsi xəyanətdən çəkəndirmək strategiyası idi. Bəzi sənaye öncəsi cəmiyyətlərdə yaxşı döyüşçü olmaq daha yüksək status və reproduktiv imkanlar yaradırdı [Roach, 2023, s.8]. Buss və Shackelford hesab edir ki, sosial münasibətlərimizin bir hissəsinin psixoloji mexanizmlərini öz uğurlu əcdadlarımızdan miras almışıq [Myers et al., 2020, s.357].

Beləliklə, sinir, genetik və biokimyəvi təsirlər bəzi insanları münafişə və təxribata aqressiv reaksiya verməyə meylləndirir. Bəs aqressiya insan təbiətinin bir hissəsidirmi ki, sülhü əlçatmaz edir? Amerika Psixoloji Assosiasiyası və Beynəlxalq Psixoloqlar Şurası onlarla millətin alimləri tərəfindən hazırlanmış zorakılıqla bağlı bəyanatı təsdiqləmək üçün digər təşkilatlara qoşuldular [Adams, & Marshall, 1996; Myers et al., 2020, s.359]: “Müharibə və ya hər hansı digər zorakı davranışın genetik olaraq insan təbiətimizə proqramlaşdırıldığını (yaxud) müharibənin hər hansı bir motivasiyasından qaynaqlandığını söyləmək elmi cəhətdən düzgün deyil”. Beləliklə, görəcəyimiz kimi, insan aqressiyasını azaltmağın yolları var.

2. Ədəbiyyatın təhlili

Şəxsiyyətlər arasındakı münasibətlərdə aqressiyanın səbəblərini təhlil edərkən sosial psixoloqlar üç əsas fikrə diqqət yetirdilər: (1) bioloji köklü aqressiya; (2) aqressiya məyusluğa təbii cavabdır; və (3) aqressiv davranış öyrənilir.

Aqressiya bioloji hadisə kimi necə izah edilir? - Filosoflar bizim insan təbiətimizin əsas etibarı ilə xeyirxah, razı, “nəcib vəhşi” və ya vəhşi təbiətə xas olub-olmadığını müzakirə etdilər. XVIII əsr fransız filosofu Jan-Jak Russo (1712-1778) tərəfindən irəli sürülən birinci fikir sosial pisliklərdə insan təbiətini deyil, cəmiyyəti günahlandırır. İngilis filosofu Tomas Hobbs (1588-1679) ilə əlaqəli ikinci fikir, insan vəhşiliyini cilovlamaq üçün cəmiyyətə borc verir. XX əsrdə “qəddar” fikir - aqressiv sürücülük anadangəlmədir və buna görə də qaçılmazdır - Vyanada Ziqmund Freyd və Almaniyada Konrad Lorenz tərəfindən müdafiə edilmişdir [Myers et al., 2020, s.356].

Freyd insan aqressiyasının özünü məhv edən impulsdan qaynaqlandığını fərz edirdi. O, ibtidai ölüm istəyinin enerjisini (“ölüm instinkti”) başqalarına yönləndirir. Heyvanların davranışı üzrə mütəxəssis olan Lorenz aqressiyanı özünü məhv etməkdən daha çox adaptiv olaraq görürdü.

Hər iki müəllif aqressiv enerjinin instinktiv (öyrənilməmiş və universal) olması ilə razılaşırdılar. 1924-cü ildə sosial elmlər kitablarının bir sorğusunda 6000-ə yaxın güman edilən instinktlər qeyd edilirdi. Sosial elm adamları bu halları sosial davranış adlandırmaqla izah etməyə çalışmışlar [Howard, 2000, s.367].

İnstinkt nəzəriyyəsi aqressivliyin insandan insana və mədəniyyətdən mədəniyyətə dəyişməsinə də hesablama bilmir. Təcavüz üçün ortaq insan instinkti Ağ işğalçılar gəlməmişdən əvvəl dinc İrokezlər ilə işğaldan sonra düşmən İrokezlər arasındakı fərqi necə izah edərdi? [Hornstein, 1976]. Müəlliflərin fikrincə təcavüz bioloji təsir olsa da, insanın aqressiyaya meyli instinktiv davranış kimi təsnif edilmir.

Aqressiya mürəkkəb bir davranış olduğundan, beyində heç bir nöqtə onu idarə etmir. Lakin tədqiqatçılar həm heyvanlarda, həm də insanlarda aqressiyanı asanlaşdıran sinir sistemləri tapıblar. Alimlər beynin bu sahələrini aktivləşdirdikdə düşmənçilik artır; onları deaktiv etdikdə düşmənçilik azalır. Beləliklə, itaətkar heyvanlar qəzəbə, hirsli heyvanlar isə

təslim olmağa təhrik edilə bilər. Təcrübələrin birində tədqiqatçılar bir meymunun beyninin aqressiyanı maneə törədən sahəsinə elektrod yerləşdirdilər. Elektrodu işə salan bir düymə verilən daha kiçik bir meymun, tiran meymunu hər dəfə qorxutmağa başlayanda onu itələməyi öyrəndi. Beynin aktivləşdirilməsi insanlarda da işləyir. Aparılan eksperimentlərdə beyin amigdalasında (beyin nüvəsinin bir hissəsi) ağrısız elektrik stimulyasiyası aldıqdan sonra bir qadın qəzəbləndiyi və əşyaları divara çırpması müşahidə edilirdi [Moyers, 1993].

Bu, zorakı insanların beyinlərinin müəyyən dərəcədə fərqli olması anlamına gəlirmi? - Bunu öyrənmək üçün Adrian Raine və onun həmkarları (1998, 2000, 2005, 2008) qatillərdə beyin fəaliyyətini ölçmək və antisosial davranış pozğunluğu olan kişilərdə boz maddənin miqdarını ölçmək üçün beyin skanından istifadə etdilər [Raine, 2018, s.259-261]. Onlar aşkar ediblər ki, beyin aqressiv davranışda iştirak edən daha dərin nəhiyələrində təcili əyləc kimi fəaliyyət göstərən prefrontal korteks qatillərdə (valideynləri tərəfindən zorakılığa məruz qalanlar istisna olmaqla) normaldan 14 faiz, antisosyal kişilərdə isə 15 faiz daha az aktivdir. Qatillər və edam məhkumları üzərində aparılan digər tədqiqatların təsdiq etdiyi kimi, anormal beyinlər anormal aqressiv davranışa təkan verə bilər [Brefczynski-Lewis et al., 2007; Lewis, 2000; Pincus, 2009].

Bir sıra amillər də öz növbəsində sinir sisteminin stimullaşdırılmasına və aqressiv davranış nümunələrinə öz təsirini göstərir:

Alkoqol və spirtli maddə istifadəsi: Həm laboratoriya təcrübələri, həm də cinayət faktları məlumatları göstərir ki, alkoqol insanlarda müəyyən aqressiya yaradır [Bushman, 1993; Taylor & Chermack, 1993; Testa, 2002]. Müəlliflər qeyd edirlər ki:

- Təcrübələrdə, münasibətlərdəki konfliktləri geri düşünmək istəniləndə, sərxoş insanlar ayıq insanlardan daha güclü şoklar verir və daha qəzəbli hiss edirlər [MacDonald, 2000, s.153-154];
- Qətlərin 65 faizində və evdəki münaqişələrin və hücumların 55 faizində hücum edən şəxs və/yaxud qurban içkili olub [Amerika Psixoloqlar Assosiasiyası, 1993];
- Əgər həyat yoldaşını döyən alkoqoliklər müalicədən sonra içmək problemini dayandırarsa, onların zorakı davranışları adətən dayandırılır [O'Farrell, & Murphy, 1995, s.32].

Alkoqol insanların özünüdərkini azaltmaqla, onların diqqətini təxribata yönəltməklə və insanların aqressivliyi zehni olaraq spirtlə əlaqələndirməklə aqressivliyi artırır [Pedersen et al., 2014, s.456; Borders, & Giancola, 2011, s.545].

Testosteron hormonunun qanda səviyyəsi: Hormonal təsirlər təhlil edilərkən insanın aqressivliyi kişi cinsi hormonu olan testosteronla əlaqələndirilir.

Müəlliflər xüsusi olaraq aşağıdakı məqamları vurğulayırdı:

- Şiddətə meyilli insanlarda testosteron səviyyəsini aşağı salan dərmanlar istifadəsindən sonra onların aqressiv meyllərini zəifləyir;
- İnsanlar 25 yaşına çatdıqdan sonra onların testosteron səviyyələri və şiddətli cinayət nisbətləri birlikdə azalır;
- Testosteron səviyyələri planlı və səbəbsiz zorakılıq cinayətlərinə görə məhkum edilmiş məhbuslar arasında qeyri-zorakı cinayətlərə nisbətən daha yüksək olur [Dabbs et al., 1995];
- Yetkin yaşda olan yeniyetmə oğlanlar və yetkin kişilər arasında testosteron səviyyəsi yüksək olanlar cinayətkarlığa, ağır narkotik istifadəsinə və təxribata aqressiv reaksiyalara daha çox meyillidirlər [Olweus, 2013; Limber, 2023, s.180];
- Silahla davrandıqdan sonra insanların testosteron səviyyələri yüksəlir və onların testosteronu nə qədər çox yüksəlsə, digərinə daha çox şiddət tətbiq etmək ehtimalı yüksəlir [Klinesmith et al., 2006, s.570].

Testosteron, James Dabbsın fikrincə (2000), "böyük təsiri olan kiçik bir molekuldur" [Dabbs et al., 1995, s.628]. Bir kişiye testosteron inyeksiyası onu avtomatik olaraq aqressiv etməyəcək, lakin testosteronu aşağı olan kişiler təhrik edildikdə aqressiv reaksiya vermə ehtimalı bir qədər azdır [Dabbs et al., 1995, s.629].

Digər tədqiqatlarda aşağı serotonin səviyyəsi təhlil edilmişdir. Zorakılıq yerində tez-tez rast gəlinən başqa bir günahkar, impulsları idarə edən frontal loblarda çoxlu reseptorlara malik olan neyrottransmitter serotoninin aşağı səviyyəsidir. Həm primatlarda, həm də insanlarda, aşağı serotonin tez-tez zorakılığa meyilli uşaqlar və böyükklər arasında olur [Bernhardt, 1997, s.44]. Üstəlik, laboratoriyada insanların serotonin səviyyələrinin aşağı salınması onların xoşagəlməz hadisələrə reaksiyasını və ehtimal olunan elektrik şokunu çatdırmaq və ya ədalətsizliyə cavab vermək istəyini artırır [Crockett et al., 2007, s.347].

Təhlillər göstərir ki, testosteron dominantlığı və aqressivliyi asanlaşdırır, lakin davranışa hakim olmaq və ya məğlub etmək də testosteron səviyyələrini artırır [Mazur & Booth, 1998, s.353]. Dünya Kuboku futbol matçıdan və ya əzəli rəqiblər arasında böyük basketbol oyunundan sonra testosteron səviyyələri qalib azarkeşlərdə yüksəlir, məğlub azarkeşlərdə isə aşağı düşür [Bernhardt, 1997, s.45].

Təcavüzün ilk psixoloji nəzəriyyəçilərindən biri, Con Dollard və onun həmkarları qeyd edirdi "Mayusluq həmişə hansısa formada aqressiyaya gətirib çıxarır" [Dollard et al., s.1]. Mayusluq, məqsədə çatmağımıza mane olan hər hansı bir şeydir. Məqsədə çatmaq üçün motivasiyamız çox güclü olduqda, məmnuniyyət gözlədiyimiz zaman və bloklama tamamlandıqda mayusluq artır. Tədqiqatçılar Fransaya gedən Britaniya gəmi səfərləri arasında sorğu keçirdikdə, fransız balıqçı qayıqlarının limanı mühasirəyə alması və onların səyahətinə mane olduğunu bildirdikdə aqressiv münasibəti aşkar etdilər. Məqsədlərinə çatmaqdan mane olan səfərlər (müxtəlif siqnallara cavab verərkən) aqressiya nümunələri nümayiş etdirmişlər.

Albert Bandura [1997] təcavüzün sosial öyrənmə nəzəriyyəsini təklif etmişdi. O hesab edir ki, biz aqressiyanı təkcə onun bəhrəsini yaşamaqla deyil, həm də başqalarını müşahidə etməklə öyrənirik. Əksər sosial davranışlarda olduğu kimi, biz başqalarının hərəkətlərini izləməklə və nəticələrini qeyd etməklə aqressiya əldə edirik. Aparılan eksperimentlərdə sübut olunurdu ki, təcavüzkar böyükklər modelinə məruz qalmayan uşaqlar nadir hallarda aqressiv oyun və ya danışmaq nümayiş etdirirdilər. Onlar əsəbi olsalar da, buna baxmayaraq, sakit oynayırdılar.

Təcavüzkar böyükkləri müşahidə edən uşaqlar isə əsasən aqressiv davranış nümayiş etdirir. Yetkinlərin aqressiv davranışını izləmək onlara əsaslı təsir edir. Üstəlik, uşaqlar tez-tez modelin konkret hərəkətlərini təkrarlayır və onun sözlərini deyirdilər. Təcavüzkar davranışları müşahidə etmək həm də onlara təcavüz yollarını öyrədirdi.

Bandura hesab edir ki, gündəlik həyat bizi ailədə, subkulturada və görəcəyimiz kimi, kütləvi informasiya vasitələrində aqressiv modellərə məruz qoyur.

3.Ailə və mədəniyyət faktlarının təhlili

Fiziki cəhətdən aqressiv olan uşaqların qışqırmaq, sillə və döyülmə ilə aqressivliyi modelləşdirərək onları tərbiyə edən fiziki cəhətdən cəzalandırıcı valideynləri olur [Snyder, & Patterson, 1995, s.371]. Bandura və Walters, Straus və Gellesin fikrincə bu valideynlərin tez-tez özləri fiziki cəhətdən cəzalandıran valideynləri var idi. Kaufman, Widom və Zigler qeyd etmişdir ki, bu cür cəzalandırıcı davranış zorakılığa çevrilə bilər və zorakılığa məruz qalan uşaqların əksəriyyəti cinayətkar və ya zorakı valideynlərə çevrilməsə də, 30 faiz sonradan öz uşaqlarına sui-istifadə edir - bu isə ümumi əhəlinin nisbətindən dörd dəfə çoxdur. Zorakılıq çox vaxt zorakılığa səbəb olur.

Ailənin təsiri mədəniyyətlərdə və ataları olmayan ailələrdə daha yüksək şiddət nisbətində özünü göstərir [Triandis, & Lambert, 1961, s.640]. David Lykken [2000] hesablamışdır ki, atasız böyüyən amerikalı uşaqların zorakılığa məruz qalma, məktəbi tərk

etmə, evdən qaçma, subay yeniyetmə valideynlərə çevrilmə və zorakılıq cinayətləri törətmə ehtimalı təxminən yeddi dəfə çoxdur [Lykken, 2000, s.560]. Valideynlərin yoxluğu (adətən atanın olmaması) və zorakılıq arasındakı əlaqə irqlər, gəlir səviyyələri, təhsil və yerlər üzrə mövcuddur. Məsələn burasında deyil ki, atasız evlərdən olan uşaqlar cinayətkar və ya zorakı olmağa məhkumdurlar; Əslində, qayğıkeş ana və böyük ailə tərəfindən tərbiyə olunan bu cür uşaqların əksəriyyəti inkişaf edir. Müəlliflər düşünür ki, iki amil arasında bir korrelyasiya var: Ataların olmadığı yer və zorakılıq riski artması amili iki dəyişən olaraq tədqiq edilmişdir.

Fərqli mədəniyyətlər: Evdən kənar sosial mühit də aqressiya modelləri təqdim edir. Qəddar, sərt obrazların heyran oldunduğu cəmiyyətlərdə təcavüz yeni nəsillərə asanlıqla ötürülür. Məsələn, yeniyetmə dəstələrinin zorakı subkulturası onun kiçik üzvlərinə aqressiv modellər təqdim edir.

Daha geniş mədəniyyət də vacibdir. Sosial psixoloqlara qeyri-demokratik mədəniyyətdən olan, böyük iqtisadi bərabərsizliyə malik, kişiləri döyüşçü olmağa hazırlayan və müharibəyə cəlb edilmiş insanların hazırlanmasını təhlil etmişdirlər.

Richard Nisbett [2002] və Dov Cohen [1998] subkultura - alt mədəniyyətlər effektini tədqiq etmişlər. Onların bildirdiyinə görə, Birləşmiş Ştatlar daxilində Yeni İngiltərə və Orta Atlantika bölgəsində məskunlaşan xalq, Cənubun çox hissəsini məskunlaşdıran cəsarətli, şərəfini qoruyan xalqdan fərqli mədəniyyətə sahib idilər. Birincilər əvvəllər əkinçi-sənətkarlar idi; sonuncular isə daha aqressiv ovçular və çobanlardan ibarət idi. Bu günə qədər Amerika şəhərləri və cənubluların məskunlaşdığı ərazilərdə ağ adam öldürmə nisbətləri orta hesabla daha yüksəkdir. Təəccüblü deyil ki, cənublu kişilər də həmyaşıdlarını aqressiv reaksiyaları dəstəkləyən kimi qəbul etmək ehtimalı şimal kişilərə nisbətən daha çoxdur [Vandello et al., 2008, s.1210].

İnsanlar aqressiv reaksiyaları həm təcrübə ilə, həm də aqressiv modelləri müşahidə etməklə öyrənirlər. Bəs aqressiv reaksiyalar əslində nə vaxt baş verəcək? Bandura [1997] iddia edirdi ki, aqressiv hərəkətlər müxtəlif təcrübələrlə - məyusluq, ağrı, təhqirlə motivasiya olunur. Bu cür təcrübələr bizdə emosional qıcıq oyadır.

1960-cı illə 1990-cı illərin əvvəlləri arasında FTB tərəfindən bildirilən yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında zorakılıq cinayətlərinin beş dəfə artması sosial psixoloqları təəccübləndirdi: Niyə dəyişiklik? Sürətlə artan zorakılığa hansı ictimai qüvvələr səbəb oldu? Alkoqol aqressiyaya kömək edir, lakin spirt istifadəsi 1960-cı ildən bəri kəskin şəkildə dəyişməyib. Eynilə, digər bioloji təsirlər (testosteron, genlər, neyrotransmitterlər) heç bir əsas dəyişikliyə məruz qalmamışdır. Bunun əvəzinə artan zorakılıq fərddiyyətçilik və materializmin böyüməsi ilə bağlı ola bilərmi? güclü zənginlər və gücsüz kasıblar arasında artan uçurumla? iki valideynli ailələrin azalması və evdə olmayan ataların artması ilə? medianın məhdudlaşdırılmamış seksual və zorakılığın artan modeləşdirilməsi ilə?

Sonuncu sual ondan irəli gəlir ki, 1960-cı illərin "seksual inqilabı" zamanı başlanmış mediada zorakılıq və seksual materialların əlçatanlığının artması ilə cinsi zorakılıq da daxil olmaqla cinayət zorakılığının artım templəri üst-üstə düşür. Tarixi korrelyasiya təsadüfdürmü? Bunu tapmaq üçün tədqiqatçılar pornoqrafiyanın sosial nəticələrini filmlərdə və televiziya da zorakılığın modeləşdirilməsinin təsirlərini araşdırıblar [Rosenberg, & Turner, 1990].

Birləşmiş Ştatlarda pornoqrafiya sənayenin kabel və peyk şəbəkələrinə, onun teatrlarına və pullu filmlərə, müəyyən jurnallara və internet saytlarına xərclənən ildə təxminən 13 milyard dollar sayəsində peşəkar futbol, basketbol və beysboldan daha böyük biznesə çevrilib [Ritchel, 2007]. Avstraliyalı və Amerikalı yeniyetmələr və universitet tələbələri arasında aparılan sorğular göstərir ki, kişilərin internet pornoqrafiyasına baxması qadınlardan bir neçə dəfə çoxdur [Carroll, 1971].

Kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri: Tədqiqatçılar zorakılığa baxmağın təsirlərini araşdırmaq üçün korrelyasiya və eksperimental tədqiqatlardan istifadə edirlər. Məktəblilər arasında tez-tez istifadə olunan bir texnika onların televizora baxmasını onların aqressivliyi ilə əlaqələndirir. Tez-tez ortaya çıxan nəticə: Uşağın televizora baxmasının məzmunu nə qədər şiddətli olarsa, uşaq bir o qədər aqressiv olur [Turner et al., 2013, s.84]. Bəlkə də aqressiv uşaqlar aqressiv proqramlara üstünlük verirlər. Və ya ola bilsin ki, aşağı intellekt kimi bəzi əsas üçüncü amil bəzi uşaqları həm aqressiv proqramlara, həm də aqressiv davranışa üstünlük verməyə meyilləndirir.

Tədqiqatçılar bu alternativ izahatları sınaq üçün iki üsul hazırlayıblar. Onlar bu mümkün amillərdən bəzilərinin təsirini statistik olaraq çıxararaq “gizli üçüncü amil” izahını sınayırlar. Məsələn, William Belson hələ 1978-ci ildə 1565 londonlu oğlanı tədqiq etməsi müəyyən nəticələr vermişdir. Az zorakılığa baxanlarla müqayisədə, çox izləyənlər (xüsusilə də cizgi filmində zorakılıqdan çox realist) əvvəlki altı ay ərzində 50 faiz daha çox zorakılıq hərəkətlərini etdiklərini qeyd ediblər [Denzin, 1984].

4.Nəticə

Təcavüz və aqressiyanı, konfliktli davranış nümunələrini necə minimuma endirmək olar? Katarsis fərziyyəsinin əksinə olaraq, katarsislə aqressiyanı ifadə etmək onu azaltmağa deyil, daha da aqressiyaya səbəb olur. Sosial öyrənmə yanaşması aqressiyanı təhrik edən amillərə qarşı mübarizə aparmaqla nəzarət etməyi təklif edir: aqressiv stimullaşdırmanı azaltmaqla, daha çox əməkdaşlığı mükafatlandırmaq və modelləşdirməklə, aqressiya ilə uyğun gəlməyən reaksiyaları oyatmaqla məqsədə nail olmaq olar. Bir neçə situasiya təsiri altruizmi maneə törətmək və ya təşviq etmək üçün effektivdir. Fövqəladə hadisə zamanı ətrafdakıların sayı artdıqca, hər hansı bir izləyicinin (1) hadisəni fərqləndirmə ehtimalı, (2) onu fəvqəladə hal kimi şərh etmə ehtimalı və (3) məsuliyyəti öz üzərinə götürmə ehtimalı azalır. Davranışa kömək etmək üzrə eksperimentlər etik dilemma yaradır, lakin tədqiqatçının insan həyatını yaxşılaşdırmaq üçün mandatını yerinə yetirir.

5.REFERENCES

1. American Psychology Association. Abstracts: Selected paper/poster presentations: APA Annual Convention: August 20-24, 1993, Toronto, Ontario (1993). *Rehabilitation Psychology*, 38(2), 133–144. <https://doi.org/10.1037/h0085263> <https://psycnet.apa.org/record/2007-10999-001> (in English)
2. Adams, G. R., & Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of adolescence*, 19(5), 429-442. <https://doi.org/10.1006/jado.1996.0041> (in English)
3. Bandura, A. (1997). *Bandura* (Vol. 2). FrancoAngeli. 139 p. ISBN: 9788820499921 <https://books.google.az/books?id=B2dFK2rhJwgC> (in English)
4. Bernhardt, P. C. (1997). Influences of serotonin and testosterone in aggression and dominance: Convergence with social psychology. *Current Directions in Psychological Science*, 6(2), 44-48. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep11512620> (in English)
5. Borders, A., & Giancola, P. R. (2011). Trait and state hostile rumination facilitate alcohol-related aggression. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 72(4), 545-554. <https://doi.org/10.15288/jsad.2011.72.545> (in English)
6. Brefczynski-Lewis, J. A., Lutz, A., Schaefer, H. S., Levinson, D. B., & Davidson, R. J. (2007). Neural correlates of attentional expertise in long-term meditation practitioners. *Proceedings of the national Academy of Sciences*, 104(27), 11483-11488. <https://doi.org/10.1073/pnas.0606552104> (in English)
7. Bushman, B. J. (1993). Human aggression while under the influence of alcohol and other drugs: An integrative research review. *Current Directions in Psychological Science*, 2(5), 148-151. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10768961> (in English)

8. Carrol, N. A. (1971). *An Exploratory Study of Selected Social-psychological Characteristics of the Unemployed Welfare Recipients Participating in the WIN Program in Kings County, California* (Doctoral dissertation, Fresno State College). <https://scholarworks.calstate.edu/downloads/xs55md344> (in English)
9. Chermack, S. T., Grogan-Kaylor, A., Perron, B. E., Murray, R. L., De Chavez, P., & Walton, M. A. (2010). Violence among men and women in substance use disorder treatment: A multi-level event-based analysis. *Drug and alcohol dependence*, 112(3), 194-200. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.06.005> (in English)
10. Cohen, D. (1998). Culture, social organization, and patterns of violence. *Journal of personality and social psychology*, 75(2), 408-419. <https://psycnet.apa.org/fulltext/1998-10511-009.html> (in English)
11. Crockett, L. J., Iturbide, M. I., Torres Stone, R. A., McGinley, M., Raffaelli, M., & Carlo, G. (2007). Acculturative stress, social support, and coping: relations to psychological adjustment among Mexican American college students. *Cultural diversity & ethnic minority psychology*, 13(4), 347-355. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.13.4.347> (in English)
12. Dabbs Jr, J. M., Carr, T. S., Frady, R. L., & Riad, J. K. (1995). Testosterone, crime, and misbehavior among 692 male prison inmates. *Personality and Individual Differences*, 18(5), 627-633. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)00177-T](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)00177-T) (in English)
13. Denzin, N. K. (1984). Toward a phenomenology of domestic, family violence. *American Journal of Sociology*, 90(3), 483-513. <https://doi.org/10.1086/228114> (in English)
14. Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., Sears, R. R., Ford, C. S., & Sollenberger, R. T. (2013). *Frustration and aggression*. Routledge. (in English)
15. Hornstein, H. A. (1976). *Cruelty and kindness: A new look at aggression and altruism*. Georgetown University. <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/772337> (in English)
16. Howard, J. A. (2000). Social psychology of identities. *Annual Review of Sociology*, 26(1), 367-393. (in English)
17. Klinesmith, J., Kasser, T., & McAndrew, F. T. (2006). Guns, testosterone, and aggression: An experimental test of a mediational hypothesis. *Psychological Science*, 17(7), 568-571. (in English)
18. Lewis, M. D. (2000). The promise of dynamic systems approaches for an integrated account of human development. *Child Development*, 71(1), 36-43. (in English)
19. Limber, S., Breivik, K., & Smith, P. K. (2023). Dan Olweus (1931-2020). *International Journal of Bullying Prevention*, 5(3), 179-180. (in English)
20. Lykken, D. T. (2000). The causes and costs of crime and a controversial cure. *Journal of Personality*, 68(3), 559-605. (in English)
21. MacDonald, D. A. (2000). Spirituality: Description, measurement, and relation to the five factor model of personality. *Journal of Personality*, 68(1), 153-197. (in English)
22. Mazur, A., & Booth, A. (1998). Testosterone and dominance in men. *Behavioral and Brain Sciences*, 21(3), 353-363. (in English)
23. Moyers, T. B., & Miller, W. R. (1993). Therapists' conceptualizations of alcoholism: Measurement and implications for treatment decisions. *Psychology of Addictive Behaviors*, 7(4), 238-245. <https://psycnet.apa.org/record/1994-23983-001> (in English)
24. Myers, D., Abell, J., & Sani, F. (2020). *EBook: Social psychology 3e*. McGraw Hill. https://books.google.az/books/about/EBook_Social_Psychology_3e.html?id=CsovEAAQBAJ (in English)
25. Nisbett, R. E., & Norenzayan, A. (2002). Culture and cognition. In *Stevens' handbook of experimental psychology* (Vol. 2). John Wiley & Sons.

- https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/91934/culture_and_cognition.pdf (in English)
26. O'Farrell, T. J., & Murphy, C. M. (1995). Marital violence before and after alcoholism treatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(2), 256–262. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.63.2.256> (in English)
 27. Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9(1), 751–780. (in English)
 28. Snyder, J. J., & Patterson, G. R. (1995). Individual differences in social aggression: A test of a reinforcement model of socialization in the natural environment. *Behavior Therapy*, 26(2), 371–391. (in English)
 29. Pedersen, W. C., Vasquez, E. A., Bartholow, B. D., Grosvenor, M., & Truong, A. (2014). Are you insulting me? Exposure to alcohol primes increases aggression following ambiguous provocation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(8), 1037–1049. (in English)
 30. Pincus, D. (2009). Coherence, complexity, and information flow: Self-organizing processes in psychotherapy. (in English)
 31. Raine, A. (2018). Antisocial personality as a neurodevelopmental disorder. *Annual Review of Clinical Psychology*, 14(1), 259–289. (in English)
 32. Ritchel, M. (2007, October 23). For producers of pornography, Internet's virtues turn to vice. *The New York Times*, A1. (in English)
 33. Roach, J. (2023). *Practical psychology for policing*. Policy Press. (in English)
 34. Rosenberg, M., & Turner, R. H. (Eds.). (1990). *Social psychology: Sociological perspectives*. Transaction Publishers. <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.2044-8309.2011.02091.x> (in English)
 35. Taylor, S. P., & Chermack, S. T. (1993). Alcohol, drugs and human physical aggression. *Journal of studies on alcohol. Supplement*, 11, 78–88. <https://doi.org/10.15288/jsas.1993.s11.78>
 36. Testa, M. (2002). The impact of men's alcohol consumption on perpetration of sexual aggression. *Clinical Psychology Review*, 22(8), 1239–1263. (in English)
 37. Triandis, L. M., & Lambert, W. W. (1961). Sources of frustration and targets of aggression: A cross-cultural study. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62(3), 640–648. <https://psycnet.apa.org/record/1962-06296-001> (in English)
 38. Turner, H., Tucker, C. J., Finkelhor, D., & Shattuck, A. (2013). Association of sibling aggression with child and adolescent mental health. *Pediatrics*, 132(1), 79–84. (in English)
 39. Vandello, J. A., Ransom, S., Hettinger, V. E., & Askew, K. (2008). Men's misperceptions about the acceptability and attractiveness of aggression. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(6), 1209–1219. (in English)

ƏDƏBİYYAT

1. American Psychology Association. (1993). Xülasələr: Seçilmiş məqalə/poster təqdimatları: APA illik konqresi: 20–24 avqust, 1993, Toronto, Ontario. *Reabilitasiya Psixologiyası*, 38(2), 133–144. <https://doi.org/10.1037/h0085263>; <https://psycnet.apa.org/record/2007-10999-001>
2. Adams, G. R., & Marshall, S. K. (1996). Şəxsiyyətin inkişaf sosial psixologiyası: kontekstdə insanı başa düşmək. *Yeniyyətlik jurnalı*, 19(5), 429–442. <https://doi.org/10.1006/jado.1996.0041>
3. Bandura, A. (1997). *Bandura* (2-ci cild). FrancoAngeli. 139 s. ISBN: 9788820499921 <https://books.google.az/books?id=B2dFK2rhJwgC>

4. Bernhardt, P. C. (1997). Serotonin və testosteronun təcavüz və dominantlıqdakı təsiri: Sosial psixologiya ilə yaxınlaşma. *Psixologiya Elmində Mövcud İstiqamətlər*, 6(2), 44-48. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep11512620>
5. Borders, A., & Giancola, P. R. (2011). Xarakter və vəziyyətə qarşı düşmənçilik ruhi alkoqolla əlaqəli təcavüzü asanlaşdırır. *Alkoqol və Narkotiklər üzrə Araşdırmalar Jurnalı*, 72(4), 545-554. <https://doi.org/10.15288/jsad.2011.72.545>
6. Brefczynski-Lewis, J. A., Lutz, A., Schaefer, H. S., Levinson, D. B., & Davidson, R. J. (2007). Uzun müddətli meditasiya praktikantlarında diqqət təcrübəsinin sinir korrelyasiyası. *Milli Elmlər Akademiyasının Materialları*, 104(27), 11483-11488. <https://doi.org/10.1073/pnas.0606552104>
7. Bushman, B. J. (1993). Alkoqol və digər narkotiklərin təsiri altında olan insan təcavüzü: İntegrativ tədqiqat icmalı. *Psixologiya Elmində Mövcud İstiqamətlər*, 2(5), 148-151. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10768961>
8. Carrol, N. A. (1971). Kaliforniya, Kings County-də WIN Programında İştirak Edən İşsiz Rifah Alıcılarının Seçilmiş Sosial-Psixoloji Xüsusiyyətlərinin Tədqiqi (Doktorluq dissertasiyası, Fresno Dövlət Kolleci). (ingilis dilində) <https://scholarworks.calstate.edu/downloads/xs55md344>
9. Chermack, S. T., Grogan-Kaylor, A., Perron, B. E., Murray, R. L., De Chavez, P., & Walton, M. A. (2010). Maddə istifadəsi pozğunluğu müalicəsində kişilər və qadınlar arasında zorakılıq: Narkotik və alkoqol asılılığı, 112(3), 194-200. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.06.005>
10. Cohen, D. (1998). Mədəniyyət, sosial təşkilat və zorakılıq nümunələri. *Şəxsiyyət və sosial psixologiya jurnalı*, 75(2), 408-419. <https://psycnet.apa.org/fulltext/1998-10511-009.html>
11. Crockett, L. J., Iturbide, M. I., Torres Stone, R. A., McGinley, M., Raffaelli, M., & Carlo, G. (2007). Akkultürativ stress, sosial dəstək və mübarizə: Meksikalı Amerika kollec tələbələri arasında psixoloji uyğunlaşma ilə əlaqələr. *Mədəni müxtəliflik və etnik azlıqların psixologiyası*, 13(4), 347-355. <https://doi.org/10.1037/1099-9809.13.4.347>
12. Dabbs Jr, J. M., Carr, T. S., Frady, R. L., & Riad, J. K. (1995). 692 kişi həbsxana məhbusu arasında testosteron, cinayət və pis davranış. *Şəxsiyyət və Fərdi Fərqlər*, 18(5), 627-633. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)00177-T](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)00177-T)
13. Denzin, N. K. (1984). Məişət, ailə zorakılığının fenomenologiyasına doğru. *Amerika sosiologiya jurnalı*, 90(3), 483-513. <https://doi.org/10.1086/228114>
14. Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H., Sears, R. R., Ford, C. S., & Sollenberger, R. T. (2013). *Məyusluq və aqressiya*. Routledge.
15. Hornstein, H. A. (1976). *Qəddarlıq və xeyirxahlıq: Təcavüz və altruizmə yeni baxış*. <https://repository.library.georgetown.edu/handle/10822/772337>
16. Howard, J. A. (2000). Şəxsiyyətlərin sosial psixologiyası. *Sosiologiyanın illik icmalı*, 26(1), 367-393.
17. Klinesmith, J., Kasser, T., & McAndrew, F. T. (2006). Silahlar, testosteron və təcavüz: vasitəçilik fərziyyəsinin eksperimental sınağı. *Psixologiya elmi*, 17(7), 568-571.
18. Lewis, M. D. (2000). Dinamik sistemlərin vədləri insan inkişafının integrasiya olunmuş hesabı üçün. *Uşaq inkişafı*, 71(1), 36-43.
19. Limber, S., Breivik, K. & Smith, P. K. (2023). Dan Olweus (1931-2020). *Zorbalığın qarşısının alınması üzrə beynəlxalq jurnal*, 5(3), 179-180.
20. Lykken, D. T. (2000). Cinayətin səbəbləri və xərcləri və mübahisəli bir müalicə. *Şəxsiyyət jurnalı*, 68(3), 559-605.
21. MacDonald, D. A. (2000). Mənəviyyət: Təsvir, ölçü və şəxsiyyətin beş amil modeli ilə əlaqə. *Şəxsiyyət jurnalı*, 68(1), 153-197.

22. Mazur, A., & Booth, A. (1998). Kişilərdə testosteron və dominantlıq. *Davranış və beyin elmləri*, 21(3), 353-363.
23. Moyers, T. B., & Miller, W. R. (1993). Terapevtlərin alkoqolizm konseptuallaşdırmaları: Müalicə qərarlarının ölçülməsi və nəticələri. *Asılılıq Davranışlarının Psixologiyası*, 7(4), 238-245. <https://psycnet.apa.org/record/1994-23983-001>
24. Myers, D., Abell, J., & Sani, F. (2020). *Elektron kitab: Sosial Psixologiya 3e*. McGraw Hill. https://books.google.az/books/about/EBook_Social_Psychology_3e.html?id=CsovEAAAQBAJ
25. Nisbett, R. E., & Norenzayan, A. (2002). *Mədəniyyət və idrak*. John Wiley & Sons. https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/91934/culture_and_cognition.pdf
26. O'Farrell, T. J., & Murphy, C. M. (1995). Alkoqolizm müalicəsindən əvvəl və sonra evlilik zorakılığı. *Consulting and Clinical Psychology jurnalı*, 63(2), 256-262. <https://doi.org/10.1037//0022-006x.63.2.256>
27. Olweus, D. (2013). Məktəb zorakılığı: İnkişaf və bəzi mühüm problemlər. *Klinik psixologiyanın illik icmalı*, 9(1), 751-780.
28. Snyder, J. J., & Patterson, G. R. (1995). Sosial təcavüzə fərdi fərqlər: Təbii mühitdə sosiallaşmanın gücləndirici modelinin sınağı. *Davranış terapiyası*, 26(2), 371-391.
29. Pedersen, W. C., Vasquez, E. A., Bartolow, B. D., Grosvenor, M., & Truong, A. (2014). Spirtli içkilərə məruz qalma birmənalı təxribatdan sonra aqressiyanı artırır. *Şəxsiyyət və sosial psixologiya bülleteni*, 40(8), 1037-1049.
30. Pincus, D. (2009). *Uyğunluq, mürəkkəbli və məlumat axını: psixoterapiyada özünü təşkil edən proseslər*.
31. Raine, A. (2018). Antisosial şəxsiyyət neyroinkişaf pozğunluğu kimi. *Klinik psixologiyanın illik icmalı*, 14(1), 259-289.
32. Ritchel, M. (2007). Pornoqrafiya istehsalçıları üçün internetin fəzilətləri pisliyə çevrilir. The New York Times, A1.
33. Roach, J. (2023). *Polis üçün praktik psixologiya*. Siyasət Mətbuatı.
34. Rosenberg, M., & Turner, R. H. (Red.). (1990). *Sosial psixologiya: Sosioloji perspektivlər*. Transaction Publishers. <https://bpspsychub.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.2044-8309.2011.02091.x>
35. Taylor, S. P., & Chermack, S. T. (1993). Alcohol, drugs and human physical aggression. *Journal of studies on alcohol. Supplement*, 11, 78-88. <https://doi.org/10.15288/jsas.1993.s11.78>
36. Testa, M. (2002). Kişilərin spirt istehlakının cinsi təcavüzə təsiri. *Klinik psixologiya icmalı*, 22(8), 1239-1263.
37. Triandis, L. M., & Lambert, W. W. (1961). Məyusluq mənbələri və təcavüzün hədəfləri: Mədəniyyətlərarası tədqiqat. *Anormal və Sosial Psixologiya Jurnalı*, 62(3), 640-648. <https://psycnet.apa.org/record/1962-06296-00>
38. Turner, H., Tucker, C. J., Finkelhor, D., & Shattuck, A. (2013). Qardaş təcavüzünün uşaq və yeniyetmə psixi sağlamlığı ilə birləşməsi. *Pediatriya*, 132(1), 79-84.
39. Vandello, J. A., Ransom, S., Hettinger, V. E., & Askew, K. (2008). Kişilərin təcavüzün məqbulluğu və cəlbədiciliyi haqqında yanlış təsəvvürləri. *Ekspərimental Sosial Psixologiya Jurnalı*, 45(6), 1209-1219.